

ІСТОТНЕ ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ ЯК ПІДСТАВА ЙОГО РОЗІРВАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ТА ЗАРУБІЖНОМУ ПРАВІ

FUNDAMENTAL BREACH OF CONTRACT AS A GROUND FOR ITS TERMINATION IN INTERNATIONAL AND FOREIGN LAW

Весна Н.О.,

*здобувач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

Стаття присвячена висвітленню визначення істотного порушення договору як підстави його розірвання в міжнародних та зарубіжних актах. Визначено, що істотне порушення є підставою розірвання договірних відносин на усіх рівнях договірного регулювання відносин. Акцентовано увагу на критеріях, які визначають порушення як істотне. Вказано, що акти по-різному визначають істотне порушення договору.

Ключові слова: договір, умови договору, істотне порушення договору, критерії визначення істотного порушення, розірвання договору.

Стаття посвячена определению существенного нарушения договора как основания его расторжения в международных и зарубежных актах. Указано, что существенное нарушение является основанием расторжения договорных отношений на всех уровнях договорного регулирования. Акцентируется внимание на критериях, которые определяют нарушение как существенное. Определено, что акты по-разному регулируют существенное нарушение договора.

Ключевые слова: договор, условия договора, существенное нарушение договора, критерии определения существенного нарушения договора, расторжение договора.

The article is devoted to coverage of the definition of fundamental breach of contract as a ground for its termination in international and foreign acts. Determined that a fundamental breach as a ground for termination of contractual relationships is at all levels of contractual regulation. The attention is focused on the grounds that define a breach as fundamental breach. Indicated that acts differently define a fundamental breach of contract.

Key words: contract, terms of a contract, fundamental breach, grounds for determining the fundamental breach, termination of contract.

Вступаючи в договірні відносини, сторони завжди сподіваються, що вони завершаться належним виконанням. Однак в силу певних обставин не завжди вдається припинити правовідносини їх належним виконанням. Виникають ситуації, коли одна зі сторін змушена розірвати взаємозв'язки, зважаючи на істотне порушення договору іншою стороною. На жаль, такі ситуації є непоодинокими, що підтверджується тим, що істотне порушення договору визначається однією з підстав для його розірвання як у міжнародному, так в зарубіжному праві.

На даний час законодавство України потребує змін, зважаючи на процес приведення цивільного законодавства України відповідно до законодавства Європейського Союзу, що породжує необхідність трансформації законодавчих актів. В той же час не потрібно забувати і про країни, які не є членами Союзу, однак мають високий рівень законодавчого розвитку та виступають частими партнерами у різних сферах суспільних відносин.

Метою дослідження є висвітлення зарубіжних та міжнародних актів, які регулюють можливість розірвання договірних відносин на підставі їх істотного порушення однією зі сторін.

Проблемою розірвання договору через його істотне порушення займалися такі автори, як С.М. Бервенко, С.О. Бородовський, О.Ю. Димінська, Л.В. Марчук, П.А. Меденцев, В.В. Луць, А.Г. Карапетов, Н.С. Кузнєцова, Н.М. Процьків, І.В. Розізнана,

О.С. Стребкова, Я. Шапп. Проте на даний час існує ряд невирішених питань, що пов'язані з тим, які саме порушення договору можуть визначитися істотними та які критерії віднесення порушення до категорії істотного.

Проблематика істотності порушення договірних зобов'язань знаходить своє відображення не лише у внутрішніх законодавствах країн, але й у міжнародних нормативно-правових актах.

Вказівку на істотне порушення договору як на підставу для припинення дії договору знаходимо у Віденській конвенції про право міжнародних договорів. [1] Стаття 60 цієї Конвенції визначає, що істотне порушення договору полягає у такій відмові від договору, яка не допускається Конвенцією, або у порушенні положення, яке має істотне значення для здійснення об'єкта і цілей договору. Акцентується увага на необхідності дотримання вимог нормативного акту, що стосуються порядку виконання договірних зобов'язань. Тобто у випадку, якщо сторона припинила здійснення договору, але в межах правил Конвенції, такі дії не будуть визнані істотним порушенням зобов'язання. Крім цього, стаття містить пряму вказівку на необхідність визначення об'єкта та цілі договору, а також необхідних та важливих елементів для їх здійснення. Можна сказати, що істотність виводиться через істотність, що створює додаткову оціночну навантаженість.

Істотне порушення договору як підстава для його розірвання міститься і в законодавчих актах бага-

тьох зарубіжних країн. Проте варто зауважити, що деякі держави відмовились від такого поняття у своїх нормативних актах. Так, Цивільний кодекс Франції не містить критеріїв, якими слід керуватися при прийнятті рішення про розірвання договору. Така ситуація вказує на те, що суд на власний розсуд приймає рішення про те, чи порушення було досить істотним для того, щоб розірвати договірні відносини [2, с. 760]. При розгляді питання про розірвання договору суд може взяти до уваги разом з іншими фактами і такі обставини, як відсутність вини та наявність форс-мажорних обставин [3, с. 348].

На відміну від французького, Цивільний кодекс Італії вже включає істотне порушення договору як підставу для розірвання останнього. Крім цього, при визначенні істотності порушення враховується як об'єктивний (характер порушення), так і суб'єктивний (вплив порушення на ступінь заінтересованості кредитора в збереженні порушеного договору) фактори [4, с. 409].

Законодавство Англії пов'язує можливість розірвання договору з тим, які саме умови договору (*conditions* або *warranty*) порушено стороною зобов'язання. У випадку порушення боржником *conditions* кредитор завжди має право на розірвання договору, а в разі порушення *warranty* кредитор такої можливості позбавлений. Однак останнім часом суди почали відходити від цієї концепції та виділяти неназвані умови як третій вид договірних умов. Наслідки порушення таких умов визначаються їх характером та ступенем, інакше кажучи, істотністю порушення договірних відносин. Суди визначають, чи позбавило таке порушення кредитора всього чи більшої частини того, на що він міг розраховувати у випадку, якби договір був виконаний належним чином. Суддя Діплок зауважив, що порушення має позбавляти кредитора лівової долі вигоди, яку він передбачав отримати, укладаючи договір [5, с. 765].

Слід зауважити, що для визначення «істотне порушення» використовуються різні словосполучення (*“fundamental breach”*, *“breach going to the root of the contract”*, *“breach affecting the very substance of the contract”*). Ці вирази вживаються як синоніми для позначення одного і того ж поняття.

Для сталості практики судова система Англії виробила певні критерії, які допомагають віднести конкретне порушення до категорії істотного. До обставин, які можуть вказувати на істотне порушення, належать:

- 1) відсутність розумних причин для порушення;
- 2) неадекватність збитків як способу захисту прав кредитора;
- 3) невизначеність в подальшому виконанні;
- 4) мізерність виконаного в порівнянні з обсягом зобов'язань боржника;
- 5) відвертий та грубий характер порушення та інші обставини [6, с. 770].

В той же час практика показує, що суди можуть відмовити у визнанні порушення істотним та розірванні договору, якщо

- 1) в результаті розірвання договору відбудеться безпідставне збагачення кредитора;

- 2) розірвання договору спричинить значні збитки або витрати боржника, які будуть не співрозмірними з незручностями кредитора, що виникли в результаті порушення договору;

- 3) кредитор намагається розірвати зобов'язання не по причині грубого порушення договору боржником, а для того, щоб використати незначне порушення як привід позбавитися від договору, що став не вигідним з незалежних від порушення причин [7, с. 357].

В англійському праві відсутність вини або наявність форс-мажорних обставин не впливає на можливість розірвання договірного зобов'язання. Однак такі фактори можуть враховуватися при визначенні істотності порушення зобов'язання та наявності підстав для його розірвання [8, с. 348].

Договірне право Сполучених Штатів Америки також використовує інститут істотного порушення договору як підставу для його розірвання. Однак в силу федеративного територіального устрою відсутній єдиний документ або прецедент, який би регулював відносини у всіх штатах однаково. В різних штатах можуть існувати різні погляди та судова практика щодо вирішення цього питання. Спільним є використання схожого до англійського інституту *conditions*, який поділяється на види, деякі з них передбачають наявність істотного порушення для розірвання договірних відносин, а інші – ні. Так, категорія *“constructive conditions”* передбачає право кредитора на розірвання договору лише у випадку істотного порушення боржником конструктивних умов зобов'язання [8, с. 424].

Істотне порушення договору як підстава для його розірвання закріплено і в цивільному законодавстві Російської Федерації. Так, ч. 2 ст. 450 Цивільного кодексу Російської Федерації визначає, що істотним є порушення договору однією зі сторін, яке спричиняє іншій стороні такі збитки, що вона в значній мірі позбавляється того, на що могла розраховувати при укладенні договору [9]. Під збитками розуміються витрати, які особа, право якої порушено, здійснила або змушена буде здійснити для відновлення порушеного права, а також вартість втраченого чи пошкодженого майна. Однак для визнання порушення істотним разом із збитками одночасно має бути відсутність можливості досягти мети договору, тому в кожному випадку слід встановлювати ціль укладення договору. Якщо не буде поєднання цих елементів, то порушення не буде визначатися як істотне.

Варто зауважити, що судовою практикою російських судів істотним визнаються різні порушення. Так, істотним порушенням визначається неперерахування покупцем продавцеві встановленої договором суми попередньої оплати, систематична несплата орендних платежів, невиконання покупцем обов'язку по оплаті нерухомості, укладення договору суборенди без дозволу орендодавця тощо. Практика постійно змінюється та формує нові приклади віднесення порушень до категорії істотних [10].

Таким чином, законодавства країн, по-різному висвітлюючи поняття «істотне порушення», мають і

спільні риси. Зокрема, у всіх випадках визначається ступінь виконання та його співвідношення з усім зобов'язанням за договором, акцентується увага на позбавленнях кредитора, які він зазнає внаслідок порушення зобов'язання. Захищаючи інтереси кредитора, законодавства країн не допускають ситуації, коли боржник може опинитися у вкрай критичному положенні. Однак держави по-різному розцінюють наявність/відсутність вини боржника або форс-мажорних обставин.

Істотне порушення договору знаходить своє відображення і в неофіційних документах. Так, Принципи європейського договірної права є одним з трьох основних документів, на базі яких укладається більшість договорів купівлі-продажу товарів у Європейському Співтоваристві (PECL) [11, с. 12].

Відповідно до ст. 8:103 PECL істотним вважається порушення, якщо безумовне виконання зобов'язання має суттєве значення для договору; або невиконання значною мірою позбавляє сторону того, на що вона могла розраховувати відповідно до умов договору, крім випадків, коли інша сторона не передбачала та не могла розумно передбачити такий результат; або невиконання є навмисним та дає підстави стороні вважати, що вона не може розраховувати на виконання іншою стороною свого зобов'язання у майбутньому [12].

Дещо по-іншому визначають істотне порушення договору «Принципи, визначення та модельні правила європейського приватного права» (DCFR). Ст. 3:502 DCFR, на відміну від ст. 8:103 PECL, прямо зазначає, що для віднесення порушення до категорії істотного не має значення, вчинено воно навмисно чи по необережності, однак таке невиконання має давати кредитору підстави вважати, що він не може розраховувати на виконання зобов'язання боржником. DCFR, як і PECL, пов'язують позбавлення в значній мірі кредитора з тим, що воно може мати місце у випадку, коли боржник в момент укладення договору передбачав такий результат, проте DCFR по-іншому визначає суб'єкта розумних очікувань порушення – покладає їх не на боржника, а на кредитора, що, на нашу думку, зменшує ризик ймовірних зловживань з боку останнього.

Велике значення в регулюванні міжнародних договірних зобов'язань відіграють Принципи міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА) [13], які, порівняно з DCFR та PECL, містять значно ширший перелік критеріїв віднесення порушення до категорії істотного. Можна сказати, що вони поєднують в собі критерії DCFR та PECL, однак з певними особливостями. Відповідно до ч. 2 ст. 7.3.1 Принципів УНІДРУА для визначення, чи можна вважати порушення істотним, слід враховувати низку факторів:

- чи в значній мірі невиконання позбавляє сторону того, чого вона вправі була очікувати згідно з договором, крім випадків, коли інша сторона не передбачала та не могла розумно передбачити такий результат;

- чи має принципове значення з точки зору договору його безумовне дотримання;

- чи є порушення умисним або вчинено по причині грубої недбалості;

- чи дає порушення стороні підстави вважати, що вона не може розраховувати на виконання договору іншою стороною у майбутньому;

- чи понесе сторона, яка порушила зобов'язання, невідповідні втрати у випадку розірвання договору.

З аналізу цієї норми слідує, що відсутність вини сторони або наявність форс-мажорних обставин не впливають на процес визнання порушення істотним та розірвання на підставі цього факту договірної зобов'язання.

Принципи УНІДРУА, на відміну від DCFR та PECL, при вирішенні питання про розірвання договору внаслідок його істотного порушення боржником передбачають вирішення питання про втрати останнього, тобто спрямовані на встановлення справедливого балансу інтересів сторін, недопущення невідповідних втрат, що, на наше переконання, є вкрай позитивним при регулюванні відносин.

Принципи УНІДРУА, DCFR та PECL, хоча і є неофіційними джерелами регулювання договірних відносин, доволі часто використовуються сторонами шляхом вказівки в тексті договору на те, що до відносин, що виникають з договору застосовуються Принципи УНІДРУА, DCFR або PECL. Таке застереження допомагає сторонам уникнути непорозумінь та неточностей, що можуть виникнути в результаті різного підходу до регулювання зобов'язання законодавствами країн, предстативними яких є сторони договору, а також визначити єдиний акт, відповідно до положень якого вони будуть здійснювати взаємні права та обов'язки.

Підсумовуючи викладене, бачимо, що існують різні підходи для визначення істотного порушення договору. Як зазначено, деякі країни відмовилися від конкретизації критеріїв для визначення істотного порушення в нормативних актах, передавши вирішення цього питання на розсуд суду. В міжнародних нормативних актах та неофіційних виданнях, навпаки, йдеться про такі критерії, проте вони містять багато загальних та оціночних понять. Однак спільним для міжнародного та зарубіжного права є той факт, що при розірванні договору воно направлено на збалансування інтересів сторін, захист потерпілої від порушення сторони, однак без надмірної відповідальності для сторони, яка здійснила порушення.

На нашу думку, підхід, який орієнтований на визначення взаємоприйняттого балансу при розірванні договору повністю відповідає меті цього етапу взаємовідносин осіб. В такому випадку виправданою показується практика, коли суди, враховуючи усі обставини, приймають виважене та справедливе рішення.

Висвітливши основні аспекти міжнародного та зарубіжного регулювання істотного порушення договору, можна зробити висновок, що воно направлено на захист інтересів не тільки кредитора, а й боржника. Такий підхід дає змогу встановити справедливий баланс інтересів сторін, уникнути зловживань та безпідставної відповідальності. Вважаємо, що ці положення необхідно імплементувати до національного законодавства, оскільки нині цивільне законодавство не містить подібних положень, що призводить до частих проблем у випадку порушення договірних зобов'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 11 квітня 1980 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_118.
2. Cases, Materials and Text on Contract Law / [H. Beale, A. Hartkamp, H. Kotz, D. Tallon]. – Oxford, 2002. – 760 p.
3. Marsh P.D.V. Comparative Contract Law. England, France, Germany / P.D.V. Marsh. – 1996. – 515 p.
4. Antonioli L. Principles of European Contract Law and Italian Law. A Commentary. The Hague / L. Antonioli, A. Veneziano. – 2005. – 409 p.
5. Рішення по справі “Hongkong Fir Shipping Co. Ltd. V. Kawasaki Kisen Kaisha Ltd” (1962). – Oxford, 2002.
6. Treitel G.H. The Law of Contract / G.H. Treitel. – London, 2003.
7. Treitel G.H. Remedies for Breach of Contract. A Comparative Account / G.H. Treitel. – Oxford, 1988.
8. Perillo J.M. Calamari and Perillo on Contracts / J.M. Perillo. – St. Paul, Minn., 2003.
9. Цивільний кодекс Російської Федерації від 30 листопада 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.garant.ru/10164072/30>.
10. Перелік позицій вищих судів до ст. 450 РФ «Підстави зміни та розірвання договору» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req>.
11. Принципи європейського договірного права. Коментарі та рекомендації. – К. : Асоціація «ЗЕД», 2013. – 304 с.
12. Принципи європейського договірного права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru>.
13. Принципи міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_920.

УДК 347.921.1:347.937.2(347.951)

ДОБРОСОВІСНІСТЬ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЗИВАЧЕМ ПРАВА НА ЗАЛИШЕННЯ ПОЗОВУ БЕЗ РОЗГЛЯДУ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

PLAINTIFF’S RIGHT TO LEAVE LAWSUIT WITHOUT PROCEEDINGS: CONSCIENTIOUS REALIZATION

Гасяк Я.В.,

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті досліджується добросовісність здійснення позивачем права на залишення позову без розгляду на підставі п. 5 ч. 1 ст. 207 Цивільного процесуального кодексу України, а також порядок та умови реалізації цього права. Проаналізовано судову практику застосування судами відповідних норм ЦПК України, а також цивільне процесуальне законодавство іноземних держав. Зроблено висновки, надано практичні поради та рекомендації щодо внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України з метою унеможливлення недобросовісного здійснення позивачем свого права на залишення позову без розгляду.

Ключові слова: позивач, залишення позову без розгляду, предмет та підстави позову, цивільне судочинство, судова практика.

В статье исследуется добросовестность осуществления истцом права на оставление иска без рассмотрения на основании п. 5 ч. 1 ст. 207 Гражданского процессуального кодекса Украины, а также порядок и условия реализации этого права. Проанализировано судебную практику применения судами соответствующих норм Гражданского процессуального кодекса Украины, а также гражданское процессуальное законодательство иностранных государств. Сделаны выводы, даны практические советы и рекомендации по внесению изменений в Гражданский процессуальный кодекс Украины с целью предотвращения недобросовестного осуществления истцом своего права на оставление иска без рассмотрения.

Ключевые слова: истец, оставление иска без рассмотрения, предмет и основания иска, гражданское судопроизводство, судебная практика.

The article investigates the problem of legal right abuse by plaintiff, when court determines to leave lawsuit without proceedings under clause 5 paragraph 1 of Article 207 of The Civil Procedural Code of Ukraine, and also the procedure and conditions for the realization of this right. The article deals with the analysis of court practice based on the relevant provisions of The Civil Procedural Code of Ukraine and civil procedural law of foreign countries. Article gives conclusions, practical tips, reasoning and proposes to amend The Civil Procedural Code of Ukraine concerning the issues how to prevent abuse of procedural legal right by plaintiff to leave lawsuit without proceedings.

Key words: plaintiff, leaving lawsuit without proceedings, grounds and substance of the lawsuit, civil proceeding, court practice.

Постановка проблеми. Інститут залишення позову без розгляду спрямований на закінчення розгляду цивільної справи без ухвалення рішення суду у зв'язку з наявністю підстав, вичерпний перелік

яких визначений законом, які перешкоджають подальшому розгляду справи, але можуть бути усунені в майбутньому. Однією із таких підстав є подання позивачем заяви про залишення позову без розгляду